

ПРОЦЕСУАЛЬНІСТЬ (ФОРМУВАННЯ) ЙМОВІРНОСТІ ТА ВІРОГІДНОСТІ ЗНАННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

PROCEDURE (FORMATION) OF PROBABLE AND RELIABLE KNOWLEDGE IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Дяков В.С.,
аспірант

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті досліджується формування ймовірності та вірогідності знання в кримінальному провадженні, проаналізовано позиції вітчизняних і зарубіжних науковців та сформульовані науково обґрунтовані авторські визначення понять «ймовірність» та «вірогідність» у кримінальному процесі як суто теоретичних для застосування в теорії кримінального процесу.

Ключові слова: ймовірність знання, вірогідність знання, кримінальне провадження, суддівське переконання, вирок суду.

В статье исследуется формирование вероятности и достоверности знания в уголовном производстве, изучены позиции отечественных и зарубежных исследователей и даны определения понятиям «вероятность» и «достоверность» в уголовном процессе как исключительно теоретических для применения в теории уголовного процесса.

Ключевые слова: вероятность знания, достоверность знания, уголовное производство, судебское убеждение, приговор суда.

The article examines the formation of knowledge on probability and reliability in criminal proceedings, analyzes the position of domestic and foreign experts on this issue.

Proves that the categories of probability and reliability knowledge in criminal proceedings have huge value in the process of formation of conviction (uncertainty) of judge in making a fair decision in the Case. Probability knowledge creates a judge's procedural certainty in making by him a fair verdict of guilty or acquittal nature, and reliability on the one hand, serves as stage of knowledge towards probability, on the other – serving as knowledge that can be questioned, what can lead to the adoption of justifying judgment because of lack of participation of accused in the commitment of criminal offense.

It is emphasized that the probable and reliable knowledge differ by mapping completeness, proof depth, character of building and ways to achieve it.

Copyright formulates scientifically grounded definition of «probability» and «reliability» in the criminal process as a purely theoretical concepts for application in the theory of criminal procedure, defines their relationship with each other and with other concepts (true and false knowledge).

Exploring these questions, the author concluded that the category of «reliability» knowledge in criminal proceedings – is a rational form of knowledge, which is the dialectical unity of objective and subjective logic and may vary and remain stable, characterized by the fact that the circumstances subject that need to be proved, established on the basis of sufficient number of evidence and arguments together, generates the appropriate confidence that can be questioned, serves as a stage towards knowledge of probability, requires further justification. Probability knowledge in criminal proceedings – is a rational form of knowledge that is unique and has his degree expression, characterized by the fact that the circumstances, which need to be proved are installed in the proceedings on the basis of sufficient number of evidence and arguments together, creates a complete subjective confidence, conviction, which does not require further foundation, and therefore excludes any other resolution of the case.

Key words: probability knowledge, reliability knowledge, criminal proceeding, judicial persuasion, decret.

Формування знання про обставини вчинення злочину проходить у два етапи: на стадії досудового розслідування і судового розгляду. В такий спосіб воно долає шлях від ймовірного до вірогідного, в результаті чого підтверджується його відповідність чи невідповідність об'єкту пізнання. У зв'язку з цим важливо дослідити характер ймовірного (можливого) [1, с. 20] і вірогідного (що не викликає сумніву; достовірного) [2, с. 681] знання в кримінальному процесі.

Актуальність визначення понять «ймовірність» та «вірогідність» у кримінальному процесі, а також співвідношення їх між собою та з іншими поняттями зростає з огляду на запровадження у КПК України змагальних процедур різних форм доказування на стадіях досудового розслідування та судового розгляду, збирання доказів у жорсткій і спрощеній процесуальній формах та розподіл доказів на досудові й судові.

Сучасна теорія доказування вже не може задовольнятися вимогою встановлення істини у справі, зводячи до неї вірогідність кримінального процесуального знання. При цьому варто не виключати й людський фактор. Сліди обставин підготовки, вчинення та наслідків злочинної діяльності трансформуються у свідомості суб'єктів доказування, формуючи знання з печаткою індивідуальності, а також за наявності у них функціонального та позиційного інтересу. Теоретична неоднозначність понять «ймовірність» і «вірогідність» стає на заваді їх правильному за-

стосування, чим вводить в оману учасників кримінального провадження і суспільство [3, с. 44].

Метою статті є теоретичний аналіз характеру формування ймовірного і вірогідного знання у кримінальному процесі та розробка науково обґрунтованих визначень понять категорій «ймовірність» та «вірогідність» як суто теоретичних для застосування в теорії кримінального процесу.

У сучасній науці термін «ймовірність» розглядається в різних сферах людської діяльності. Зокрема, категорія «ймовірність» використовується в математиці, логіці, філософії, доказуванні тощо.

Використання математичного методу оцінки ймовірності в кримінальному процесі розроблялися французькими математиками С. Д. Пуассоном та П.-С. Лапласом, а також російським академіком В. Я. Буняковським. Однак ідеї про математичні методи у кримінальній процесуальній діяльності не знайшли свого розвитку, оскільки для цього потрібно розробити методіку формалізації великої кількості факторів, котрі необхідно враховувати в роботі з доказами [4, с. 8].

Ймовірність також є одним із центральних понять логіки. Вона вживається для характеристики логічної обґрунтованості будь-якої думки. Кожна правильна думка повинна бути логічно обґрунтованою, водночас ступінь обґрунтованості може бути різним. Думка є ймовірною і тоді, коли вона має таке логічне обґрунтування, що може

слугувати для іншої думки, котра відрізняється від неї або навіть суперечить їй [4, с. 15].

Використання законів логіки суб'єктами пізнання необхідне й для того, щоб у процесі доказування зробити вірогідні висновки. Усвідомлення та осмислення законів логіки сприяє більш правильному їх застосуванню, що має унеможливити настання слідчих і судових помилок.

У філософській літературі щодо поняття ймовірності сформувалися дві протилежні позиції. Приблизно однієї виходили з того, що ймовірні судження є протилежними істині, а тому в процесі пізнання їх треба позбавлятися [5, с. 15]. Інші вважали, що всі накопичені людством знання є більш-менш ймовірними, позбавленими достатньої обґрунтованості, доказовості, отже, сумнівними [6, с. 29-33]. Арістотель у своїй «Риторичі» так відрізняв ймовірне знання від вірогідного: ймовірне стосується того, по відношенню до чого воно ймовірне, як загальне до конкретного [7]. Кант під «ймовірністю» розумів «признання істинності на недостаточних основаниях, которые, однако, имеют большее отношение к основаниям достаточным, чем к противоположным» [8, с. 372, 376]. В. І. Ленін теорію ймовірності як філософську категорію бачив у вигляді сходинки, що допомагають людині пізнавати діяльність і оволодівати нею [4, с. 10]. Радянський філософ, Г. І. Рувин, стверджував, що логічне розуміння ймовірності полягає у тому, що воно є ступенем підтвердження висловлювань, тобто є характеристикою співвідношення того чи іншого висловлювання та вірогідності знання. Якщо судження про щось підтверджується ймовірним знанням, то його ймовірність дорівнює 1, якщо ж воно суперечить вірогідному знанню, то дорівнює 0 [9].

Дореволюційні фахівці у галузі кримінального судочинства також дотримувалися неоднозначних позицій. Так, на думку Л. Є. Владимірова, фактичної вірогідності не існує, вона є лише певним станом нашого переконання [10, с. 99]. В. К. Случевський вважав, що у сфері судового дослідження не може бути й мови про повну безсумнівність і через недосконалість засобів людського правосуддя суддя змушений задовольнятися більш чи менш високим ступенем ймовірності [11, с. 379].

У кримінальній процесуальній літературі радянського періоду та в сучасних джерелах проблема ймовірного і вірогідного знання також тлумачиться неоднозначно.

Так, на думку І. М. Лузгіна, ймовірність і вірогідність стосовно слідчої практики треба розглядати як оцінку досягнутого слідчим знання, його відповідність дійсності. Ймовірність означає неповне, неточне знання, в якому існують прогалини. Вірогідність, навпаки, означає повну і точну відповідність знання слідчого дійсності. Вірогідність істини означає її повне підтвердження всією системою зібраних доказів [12, с. 29]. Отже, науковець отожднює істину з вірогідністю і автоматично протиставляє її знанню ймовірному [13, с. 132].

На наш погляд, ймовірне знання не обов'язково не істинне. Протилежним істинному знанню може бути лише хибне. Критерієм їх розмежування є правильність чи неправильність відображення у свідомості суб'єкта об'єкта пізнання. Ймовірність і вірогідність – це різні сторони знання. Вони є розумовою формою, в якій відбувається розвиток пізнання від незнання до знання, від знання більш чи менш ймовірного до вірогідного. Знання має свої ступені і форми, однією з яких є ймовірність, яка, будучи органічно пов'язаною з іншими характеристиками знання, виражає його діалектично суперечливу природу [3, с. 45-46].

О. М. Ларін також вважав, що вірогідність – це істина, а ймовірність – знання, щодо якого робиться припущення [14, с. 82].

Таке розуміння ймовірності і вірогідності знання переплітається з його гносеологічною характеристикою. Поняття істинності, вірогідності та ймовірності розкриває різні аспекти знання, одержаного в результаті судового до-

казування. Вірогідність – це не синонім тільки істинності будь-якого твердження суду, можна вірогідно встановити помилковість суджень (наприклад, обвинувального акту). Тому ймовірне знання не можна отожднювати з помилковим, а вірогідне – з істинним. Ймовірність стосується неповноти, недостатності знань, необхідних для обґрунтування висновку про наявність або відсутність фактів, що входять до предмета доказування, і, зрештою, не дає відповіді стосовно істинності або хибності результату судового пізнання. Вірогідність знання проявляється тоді, коли істинність результату судового пізнання обґрунтована не лише логічними засобами, а й системою зібраних у справі доказів. Вірогідність знання обумовлює переконаність судді в істинності, психологічно налаштовує на практичну реалізацію його переконання у процесуальних рішеннях [15, с. 120].

Таким чином, не можна погодитися із думкою науковців [12, с. 29; 14, с. 82], які вважають, що вірогідність – це істина, а ймовірність – знання не істинне. Вірогідність висновку в кримінальному судочинстві – це завжди об'єктивна однозначність через його вичерпну доведеність, тоді як ймовірність допускає багато висновків.

М. С. Строгович підкреслював, що пізнавальний процес в доказовій діяльності є процесом «наложению знаний на предположение, увеличение степени вероятности исходного знания» [4, с. 14]. Таким чином, вчений розглядав ймовірність як початковий етап досягнення вірогідності.

Кримінальне провадження розпочинається тому, що уявляється ймовірним скоєння злочину, хоча на момент внесення даних про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань, а також на момент повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення з вірогідністю невідомо, що і як було насправді.

Отже, в зазначеному контексті ймовірність можна розглядати як первинну складову на шляху вірогідного пізнання дійсності.

А. А. Ейсман визначав терміни «ймовірність» та «вірогідність» як ключові точки розвитку процесу пізнання і обґрунтування. На думку цього науковця, поняття «ймовірність» пронизує окремі відрізки на шляху пізнання, а «вірогідність» є завершальним етапом процесу, котрий не має жодних градацій [16, с. 96].

Я. В. Жданова, досліджуючи категорії ймовірності та вірогідності у кримінальному судочинстві, зазначала, що ймовірним на відміну від вірогідного є знання, для формування якого є теоретичні міркування і практичні підтвердження (однак, яких недостатньо, щоб доказати й підтвердити його істинність). Категорія ймовірності в цьому значенні суб'єктивна в тому сенсі, що вона стосується знання, його оцінки: вона певним чином тотожна «недостатності знання», «неповноті нашого знання», «його неповній доведеності» [4, с. 16].

Звертаючи увагу на об'єктивні та суб'єктивні критерії оцінки ймовірного і вірогідного знання, необхідно підкреслити, що в практичній діяльності, а інколи й у літературі, нерідко надається перевага вирішальній ролі суб'єкта доказування в істинності знання. За повної переконаності суб'єкта пізнання у винуватості особи у скоєнні злочину, що виражається у формі категоричного судження, висновки вважають вірогідними, тобто істинними. Якщо такої твердої впевненості немає і судження виражається в проблематичній формі, тоді знання відносять до розряду ймовірних. У подібних випадках не бажано віддавати перевагу лише суб'єктивному фактору. Перш за все, необхідно переконатися у тому, наскільки впевненість суб'єкта відповідає об'єктивним критеріям оцінки знань, чи є для цього достатні підстави [3, с. 48-49].

Аналіз змісту ймовірності свідчить про наявність в ній об'єктивної можливості, яка має кількісну та якісну характеристику. Перша передбачає її зміну, рух, друга – стій-

кість. Очевидно, такий підхід дав підстави для визнання ймовірності етапом пізнання на шляху до вірогідності. Тому з'явилися оцінки таких знань, як маловірогідні, достатньо вірогідні або незначна чи велика вірогідність. Такі висновки ґрунтуються залежно від кількості та якості інформації. Характерно, що в будь-якому разі її недостатньо для категоричного висновку про вірогідність досліджуваної події.

За такої ситуації ймовірність є не що інше як міра можливості. У поступальному процесі пізнання варто не виключати логічну характеристику даного процесу. Ступінь обґрунтованості тези визначає відстань між ймовірним і вірогідним знанням.

Викладене свідчить про те, що існування ймовірного знання обумовлене об'єктивними і суб'єктивними чинниками. Об'єктивні – це наявність достатніх знань для єдино можливого висновку. Суб'єктивні – це знання і досвід суб'єкта дослідження, уміння їх правильно використовувати у процесі пізнавальної діяльності. Все це свідчить про те, що ймовірність у кримінальному провадженні представляє діалектичну єдність об'єктивного логічного і суб'єктивного [3, с. 44-45].

У кримінальному судочинстві під час доказування обставин можливого злочину спочатку формується відповідне знання про досліджувану подію, а потім настає процес його обґрунтування, в результаті чого ймовірне знання перетворюється у вірогідне. Таким чином, спочатку робиться припущення про істинність, а потім за допомогою аргументів у ході логічних операцій встановлюється істинність чи хибність сформульованого припущення. Головне завдання якраз і полягає у тому, щоб відокремити істинне знання від хибного і тим самим переконати себе та інших, що знання є істинним, а не помилковим [13, с. 132-133].

На стадії досудового розслідування і до винесення вироку знання про існування кримінально-правових відносин є ймовірним. Тобто, не виключається можливість встановлення відсутності події кримінального правопорушення шляхом отримання доказів, що не підтверджують факт його скоєння. У результаті практичних і логічних операцій поступово народжується нове знання, яке після закінчення процедури обґрунтування може адекватно відображати свій об'єкт і бути вірогідним [3, с. 47-48]. Це не що інше як шлях формування знання від ймовірного до вірогідного. Водночас це не виключає фактора випадковості [13, с. 135].

Істинність знання характеризує останнє з точки зору відповідності його фактам об'єктивної дійсності. Вірогідність та ймовірність вказують на ступінь доведеності висновку суду. Вірогідним визнається висновок, в якому істинність знання про наявність або відсутність фактів, що входять до предмета доказування, повністю досліджена, встановлена доказами і, на думку судді, не потребує подальшого обґрунтування, а тому виключає будь-яке інше вирішення справи [15, с. 156].

Вірогідність знання під час винесення вироку про подію злочину як характеристика його доведеності також опосередкована свідомістю судді, його навичками та вміннями в ході розгляду справи, тобто рівнем його професійної майстерності та правосвідомості.

Таким чином, доведеність знання залежить від того, які явища об'єктивної дійсності досліджувалися судом, яка сукупність доказів встановлена у судовому засіданні для обґрунтованості остаточного висновку, викладеного у вироку, які конкретно докази лягли в основу судового рішення. При цьому вірогідним є знання, яке є однозначним і не має ступенів свого вираження [15, с. 156].

У гносеологічному плані переконання судді, з одного боку, виступає у вигляді певного змісту знання про встановлені у справі факти (ймовірне і вірогідне), тобто встановлення тотожності змісту знання про обставини події

злочину з самими фактами, виявленими у справі, з іншого боку, – воно матеріалізується у процесуальних діях і актах [15, с. 22].

Знання суддів з питань, що підлягають вирішенню у вироку, повинні бути об'єктивно істинними та вірогідними. Істинність знання суддів характеризується з точки зору відповідності знанню, яке лежить в основі вироку, об'єктивній реальності (предмету доказування). Висновок суддів про те, що підсудний вчинив (не вчинив) інкримінований йому вчинок, може бути істинним або помилковим. Вірогідність та ймовірність – характеристики доведеності знання і ставлення до нього суб'єкта пізнання (судді) з позиції відповідності його змісту меті судового пізнання [15, с. 159].

Помилкові висновки суду також можуть містити істинні моменти, які є випадковими у загальній структурі помилкового знання, і, навпаки, в цілому істинні висновки можуть мати у своєму складі помилкові знання [15, с. 156].

У своїй професійній діяльності судді здійснюють перехід від отриманих знань до процесуальних дій, спрямованих на дослідження нових доказів, якщо отримане знання, на думку судді, ймовірне, або до формування остаточних висновків у справі [15, с. 23].

Вірогідність і обґрунтованість висновків суду збігаються лише під час ухвалення вироку. Водночас ці категорії можуть і не збігатися у процесі судового розгляду, оскільки деякі рішення суду, незважаючи на обґрунтованість, мають ймовірний характер [15, с. 120].

Приймаючи рішення у справі, суддя зобов'язаний визначити своє особисте ставлення до сукупності доказів з точки зору їх ймовірності та вірогідності, на основі чого має зробити висновок про наявність або відсутність фактичних обставин, що закріплюються відповідним процесуальним актом.

Обвинувальний вирок не може ґрунтуватися на припущеннях, він ухвалюється лише за умови, якщо в ході судового засідання винуватість підсудного у скоєнні злочину доведена. Для ухвалення обвинувального вироку необхідні вірогідні висновки, що виключають будь-яке інше вирішення справи.

Вірогідність висновків має місце і під час ухвалення виправдувального вироку, якщо не доведено що: вчинено кримінальне правопорушення, в якому обвинувачується особа; в діянні обвинуваченого є склад правопорушення. В таких випадках вірогідність характеризується повною доведеністю істинності висновків, абсолютною переконаністю судді в його правильності.

Виправдувальний вирок також повинен бути ухвалений, якщо не доведено, що кримінальне правопорушення вчинено обвинуваченим.

Під час ухвалення виправдувального вироку за недоведеністю участі обвинуваченого у скоєнні кримінального правопорушення має місце суб'єктивна ймовірність. Остання полягає у відсутності достатніх доказів, що свідчать про винуватість обвинуваченого, тому суд, відповідно до презумпції невинуватості, робить категоричний висновок про недоведеність участі обвинуваченого у скоєнні злочину. За такої ситуації суддя в змозі лише частково обґрунтувати пред'явлене підсудному обвинувачення, що не дає можливості дійти до переконаності у винуватості останнього, зробити вірогідний висновок про це [15, с. 120].

Презумпція невинуватості означає: лише доведена, встановлена з вірогідністю винуватість підсудного може бути підставою для його засудження. Недоведена винуватість рівнозначна доведеній невинуватості. Тим самим вона виключає можливість ухвалення обвинувального вироку, який ґрунтується на припущеннях, на впевненості судді, що не відповідає сукупності зібраних у справі доказів.

У цьому плані презумпція невинуватості регулює кінцевий висновок судді і тим самим висуває вимоги віро-

гідності до змісту знання, вираженням яких є суддівське переконання [15, с. 104].

Презумпція невинуватості вимагає безперечної доведеності обвинувачення, обвинувальних висновків суду, а це може мати місце тоді, коли факти, покладені у вину підсудному, встановлені з вірогідністю внаслідок їх повного, об'єктивного і всебічного дослідження у судовому засіданні. Якщо ж такої вірогідності немає, якщо факти, котрі викривають підсудного, залишаються лише припущенням, якщо наявність цих фактів викликає сумніви, то вони не можуть бути визнані встановленими і, як наслідок, обвинувачення в цій частині має бути визнане необґрунтованим. Тому з презумпції невинуватості випливає правило: наявні у справі сумніви у доведеності тих чи інших фактів, що ставляться в провину підсудному і витікають з обставин розглядуваної справи про кримінальне правопорушення, тлумачаться на користь підсудного [15, с. 104].

Підсумовуючи викладені міркування, можна зробити висновок, що розглянуті категорії ймовірності і вірогідності знання у кримінальному провадженні мають істотне значення в процесі формування переконаності (сумнівності) судді у прийнятті справедливого рішення у відповідній справі. Так, вірогідність знання формує у судді процесуальну визначеність у прийнятті ним справедливого вироку обвинувального або виправдувального характеру, а ймовірність, з одного боку, виступає як етап пізнання на шляху до вірогідності, з іншого, – виступає знанням, яке може піддаватися сумнівам, що, зрештою, може призвести

до постановлення виправдувального вироку за недоведеністю участі обвинуваченого (підсудного) у скоєнні кримінального правопорушення.

З урахуванням викладеного можна сформулювати наступне авторське визначення категорій «ймовірність» та «вірогідність» як суто теоретичних понять для застосування в теорії кримінального процесу:

1. Категорія «ймовірності» знання у кримінальному судочинстві – це розумова форма знання, яка є діалектичною єдністю об'єктивного, логічного і суб'єктивного, може змінюватися та залишатися стійкою, характеризується тим, що обставини, які підлягають доведенню, встановлено на підставі достатньої сукупності доказів і доводів, породжує відповідну впевненість, яка може піддаватися сумнівам, виступає як етап пізнання на шляху до вірогідності, потребує подальшого обґрунтування.

2. Категорія «вірогідності» знання у кримінальному судочинстві – це розумова форма знання, яка є однозначною і не має ступенів свого вираження, характеризується тим, що обставини, котрі підлягають доказуванню, встановлені в судовому розгляді на підставі достатньої сукупності доказів і доводів, породжує повну суб'єктивну впевненість, переконаність, не потребує подальшого обґрунтування, а тому виключає будь-яке інше вирішення справи.

З урахуванням істотного впливу суб'єктивного фактору на формування ймовірного і вірогідного знання можна підкреслити, що зазначені рівні знання суддів відрізняються повнотою відображення, доведеністю, глибиною, характером побудови та способами досягнення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Словник української мови : в 11 т. / [под ред. І. К. Білодід та ін.]. – К. : Наукова думка, 1973. – Т. 4 : І–М. – 840 с.
2. Словник української мови : в 11 т. / [под ред. І. К. Білодід та ін.]. – К. : Наукова думка, 1970. – Т. 1 : А–В. – 799 с.
3. Шумило М. Є. Ймовірність і вірогідність знання у кримінальному провадженні як передумова потреби об'єктивізації результатів доказування / М. Є. Шумило // Право України. – 2014. – № 10. – С. 44–52.
4. Жданова Я. В. Категории вероятности и достоверности в уголовном судопроизводстве / Я. В. Жданова. – Ижевск : Детектив-информ, 2004. – 74 с.
5. Декарт Р. Рассуждение о методе. Диоптрика. Метеоры. Геометрия / Р. Декарт. – М. : Издательство АН СССР, 1953. – 656 с.
6. Секст Эмпирик. Сочинения в двух томах. – Т. 1. – М. : Мысль, 1975. – 399 с.
7. Аристотель. Риторика. – М., 1978 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lib.ru/POEEAST/ARISTOTEL/ritoriki.txt>.
8. Кант И. Трактаты и письма / И. Кант. – М. : Издательство «Наука», 1980. – 712 с.
9. Рузавин Г. И. Логическая вероятность и индуктивные выводы / Г. И. Рузавин // Вопросы философии. – 1967. – № 4. – С. 108–116.
10. Владимиров Л. Е. Суд присяжных. Условие действия института присяжных и метод разработки доказательств / Л. Е. Владимиров. – Х., 1873. – 257 с.
11. Случевский В. К. Учебник русского уголовного процесса. Судостроительство. Судопроизводство / В. К. Случевский. – 4 изд. – Спб., 1913. – 670 с.
12. Лузгин И. М. Расследование как процесс познания : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук за спец. : 12.00.08 «кримінальне право та кримінологія ; кримінально-виконавче право» / И. М. Лузгин. – М., 1968. – 34 с.
13. Шумило М. Є. Реабілітація в кримінальному процесі України : монографія / М. Є. Шумило. – Харків : Арсіс, 2001. – 220 с.
14. Ларин А. М. Работа следователя с доказательствами / А. М. Ларин. – М. : Юрид. лит., 1966 – 156 с.
15. Грошевий М. Ю. Проблемы формирования судейского убеждения в уголовном судопроизводстве : Монографія. Навчально-практичний посібник. Вибрані праці / М. Ю. Грошевий ; упорядники : О. В. Капліна, В. І. Маринів. – Х. : Право, 2011. – 656 с.
16. Эйсмэн А. А. Соотношение истины и достоверности в уголовном процессе / А. А. Эйсмэн // Советское государство и право. – 1966. – № 6. – С. 92–97.